

بررسی اندیشه نجات و موعودباوری در ادیان

حسین علی جباری^۱

چکیده

در مطالعه و بررسی منابع ادیانی، مسئله «منجی موعود»، عمری به اندازه تاریخ ادیان در جهان دارد. یکی از مسائلی که باعث امید و انسجام اجتماعی در میان هر دینی از ادیان شده است، مسئله منجی موعود و جامعه‌ای عاری از فساد و ظلم است. آنچه در این پژوهش به عنوان مسئله تحقیق بدان پرداخته خواهد شد، بررسی اندیشه نجات و موعود باوری در میان تمامی ادیان، اعم از ابراهیمی و غیر ابراهیمی، همچون یهود، مسیحی، زرتشتی، مانوی، هندو، بودایی، کنفوسیائوس و تائوئی خواهد بود. روش تحقیق در این نوشتار، از نوع مطالعات درجه یک و دو با شیوه توصیفی - تحلیلی با بهره گیری از منابع دسته اول ادیانی خواهد بود. آنچه مسلم است اندیشه منجی موعود یکی از مهم‌ترین باورهای است که معتقدان بسیاری از ادیان در جهان را به سوی خود جلب کرده و موجب امید آفرینی و نگرشی روشن به آینده از آن، در میان ادیان خواهد بود.

واژگان کلیدی: اندیشه نجات، منجی موعود، ادیان.

---

۱. دانش آموخته سطح ۴ حوزه علمیه قم، دانش پژوه سطح ۴ سیاسی اجتماعی مرکز تخصصی مهدویت.

اندیشه نجات و «موعود باوری» در میان ادیان، اعم از ابراهیمی و غیر ابراهیمی از مسائل مهم و اساسی و مورد توجه آن‌ها است. بنابراین، یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین شاخص‌های فرهنگ مهدوی، «موعود باوری» است که در فطرت الاهی انسانی ریشه دارد و مورد توجه تمامی ادیان الاهی می‌باشد. «موعود باوری» به معنای اعتقاد به وعده‌ای نسبت به آینده جهان و انسان‌ها، در جهت رهانیدن آن‌ها از وضعیت نابسامان موجود و رساندن آن‌ها به وضعیت مطلوب می‌باشد. لذا به فرد وعده داده شده نجات دهنده، «منجی موعود» می‌گویند.

با نگاه عقلانی به خلقت انسان و موجودات روشن می‌گردد که موجودات هرگز عبث و بی فایده آفریده نشده‌اند. از طرفی خلقت دارای مراحل متعددی است که در آن موجودات از نقطه‌ای رشد خود را آغاز می‌کنند و در طول مسیر حیات، به بلوغ و اوج رشد خود می‌رسند. این مسئله در میان اکثر موجودات زنده، اعم از نباتات و غیر نباتات نیز قابل مشاهده است؛ نکته‌ای که قرآن مجید بدان این‌گونه اشاره می‌کند: «... فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقَرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّىٰ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَزْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَ تَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَّتْ وَ أَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ رَوْحٍ بَهِيجٍ»^۱؛ ما شما را از خاک آفریدیم؛ سپس از نطفه و بعد از خون بسته شده؛ سپس از «مضغه» [=چیزی شبیه گوشت جویده شده]، که بعضی دارای شکل و خلقت است و بعضی بدون شکل؛ تا برای شما روشن سازیم [که بر هر چیز قادریم] و جنین‌هایی را که بخواهیم تا مدت معینی در رحم [مادران] قرار می‌دهیم؛ [و آنچه را بخواهیم، ساقط می‌کنیم] بعد شما را به صورت طفل بیرون می‌آوریم؛ سپس هدف این است که به حد رشد و بلوغ خویش برسید. در این میان، بعضی از شما می‌میرند؛ و بعضی آن قدر عمر می‌کنند که به بدترین مرحله زندگی [و پیری] می‌رسند؛ آن چنان که بعد از علم و آگاهی، چیزی نمی‌دانند! [از سوی دیگر] زمین را [در فصل زمستان] خشک و مرده می‌بینی؛ اما هنگامی که آب باران بر آن فرو می‌فرستیم، به حرکت درمی‌آید و می‌روید؛ و از هر نوع گیاهان زیبا می‌رویانند.» در واقع نظام آفرینش در جهت رشد و

رسانیدن موجودات به بلوغ در حال حرکت است. مسئله‌ای که مطرح خواهد شد، این است که آیا تاکنون جوامع انسانی، عموماً به این موقعیت دست یافته است؟

بسیاری از اندیشمندان معتقدند قوانین و سنت‌هایی بر جامعه و تاریخ حکم فرما است و جوامع انسانی همیشه در حال فراز و فرود می‌باشند؛ اما در پایان تاریخ، بشر بهترین زندگی و جامعه را تجربه خواهد کرد و به بنیادین‌ترین آرمان‌های خود، توسط جامعه موعود خواهد رسید. لذا با توجه به مطالعات اکتشافی، دانشمندان تئوری‌های گوناگونی در این زمینه ارائه کرده‌اند که به اختصار بیان می‌گردد؛ از جمله این تئوری‌ها، «تئوری‌های خطی و تکاملی»، از سوی آگوست کنت و تالکوت پارسونز و برخی دیگر مطرح شده است که قائلند تاریخ همیشه به سوی تکامل در حرکت است و با گذشت زمان، جامعه بشری به سعادت نزدیک‌تر و در نهایت به جامعه آرمانی خواهد رسید. سیر جوامع در این تئوری، به صورت خطی یا پله‌ای است و حرکت انحطاطی و ادواری را نفی می‌کنند. «تئوری‌های ادواری» از سوی اندیشمندان همچون ابن‌خلدون، توین‌بی، سوروکین و برخی دیگر عنوان شده است که قائلند جوامع در سیر به سوی آینده، دارای مسیر دایره‌ای، موجی یا جریان تکراری می‌باشند که تکامل و پیشرفت و انحطاط زندگی با هم در آمیخته‌اند. لذا از یک نقطه شروع می‌شوند و دوباره به موقعیت اول خود باز می‌گردند و این، تا جهان باقی است، ادامه خواهد داشت و لذا تئوری خطی تاریخ را به شدت رد می‌کنند. «تئوری‌های ستیز» از سوی اندیشمندان همچون هگل، فوکویاما، مارکس و برخی دیگر مطرح شده است که قائلند جهان صحنه درگیری نیروهای متضاد است که بر اثر این اقدامات تخاصم‌آمیز طبقات اجتماعی به وجود می‌آید.^۱

در پیشینه این نوشتار، کتاب‌های مختلفی دیده می‌شوند، همچون «منجی در ادیان»، اثر روح‌الله شاکری زواردهی که به بررسی تفصیلی و کلی منجی در ادیان پرداخته؛ یا «تاریخ ادیان جهان» اثر عبدالعظیم رضایی که به بررسی تاریخ آن‌ها در گستره تاریخ پرداخته شده است و یا «بررسی آموزه ظهور منجی در ادیان ابراهیمی»، نوشته اسدالله آژیر، که آموزه ظهور منجی را فقط در ادیان ابراهیمی بررسی کرده است. یا «انتظار منجی از دیدگاه ادیان آسمانی» نوشته مهناز سعیدی که به بررسی سه دین یهود، مسیحی و اسلام پرداخته است؛ و بسیاری از کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات دیگر در این

۱. قنبری، آینده جهان در نگاه ادیان، ص ۱۶ الی ۳۱.

باب؛ که به رغم فاخر بودن بسیاری از آثار ذکر شده، وجه تمایز این نوشتار با آن‌ها، در جامعیت ادیان، اعم از ابراهیمی و غیر ابراهیمی و اشاره کلی به کارکرد این اندیشه در میان آن ادیان می‌باشد. در ضمن، داده پردازی در این مقاله به صورت توصیفی - تحلیلی با مراجعه مستقیم به منابع اصیل و بنیادین ادیانی، اعم از ابراهیمی و غیر ابراهیمی خواهد بود. نکته قابل توجه این است که این مقاله صرفاً با نگاه ادیان ابراهیمی و غیر ابراهیمی غیر از اسلام پرداخته شده و لذا به اندیشه نجات و موعود باوری در اسلام پرداخته نشده است.

اول: موعود باوری در یهود

موعود باوری در دین یهود، از مسائل بنیادین است؛ به گونه‌ای که می‌توان گفت آنچه آن‌ها را در برابر فراز و نشیب‌های تاریخی امیدوار ساخته و صبرشان را در برابر مشکلات افزایش داده و موجب نشاط و وحدت قومی و در مواردی تن دادن به شریعت و رفتار شرعی شده است؛ اندیشه موعود باوری می‌باشد. آن‌ها منجی موعود خود را «ماشیح»^۱ می‌نامند. ماشیح واژه عبری، به معنی «مسیح» (مسح شده با روغن) می‌باشد و از آنجا که لفظ مسیح، به حضرت عیسی عَلَيْهِ السَّلَام اختصاص یافته است؛ دانشمندان برای اشاره به موعود یهود از واژه «مسیحا» استفاده می‌کنند. در کتاب مقدس نیز اسامی و القابی آمده است که به برخی از آن‌ها اشاره خواهد شد.

۱. «و نهالی از تنه یسی بیرون آمده، شاخه‌ای از ریشه‌هایش خواهد شکفت و روح خداوند بر او قرار خواهد گرفت؛ یعنی روح حکمت و فهم و روح مشورت و قوت و روح معرفت و ترس خداوند؛ و خوشی او در ترس خداوند خواهد بود و موافق رویت چشم خود داوری نخواهد کرد و بر وفق سمع گوش‌های خویش تنبیه نخواهد نمود، بلکه مسکینان را به عدالت داوری خواهد کرد و به جهت مظلومان زمین به راستی حکم خواهد نمود و جهان را به عصای دهان خویش زده، شیران را به نفعه لب‌های خود خواهد کُشت و کمر بند کمرش عدالت خواهد بود و کمر بند میانش امانت و گرگ با بره سکونت خواهد داشت و پلنگ با بزغاله خواهد خوابید و گوساله و شیر و پرواری با هم، و طفل کوچک آن‌ها را خواهد راند و گاو با خرس خواهد چرید و بچه‌های آن‌ها با هم خواهند خوابید و شیر مثل گاو گاه خواهد خورد و طفل شیرخواره بر سوراخ مار بازی خواهد کرد و طفل از شیر باز داشته شده؛ دست خود را بر خانه افعی خواهد گذاشت و در تمامی کوه مقدس من ضرر و فساد نخواهند کرد؛ زیرا که جهان از معرفت خداوند پر خواهد بود؛ مثل آب‌هایی که دریا را می‌پوشاند.» (اشعیای ۱: ۱ الی ۹).

Mashiah. ۲

«شیلو»، به معنای کسی است که «حق» دارد و آیه مربوط در این زمینه، این است: «عصا از یهودا دور نخواهد شد و نه فرمان‌فرمایی از میان پای‌های وی؛ تا شیلو بیاید و مر او را اطاعت امت‌ها خواهد بود».^۱

«یینون»، به معنای دوام می‌باشد و آیه مربوط در این نام این است: «نام او تا ابدالآباد باقی خواهد ماند. اسم او پیش آفتاب دوام خواهد کرد. آدمیان در او برای یکدیگر برکت خواهند خواست و جمیع امت‌های زمین او را خوشحال خواهند خواند».^۲

«حنینا»، به معنای ترحم و خداداد می‌باشد و آیه مربوطه در این اسم، این است: «بنابراین، من شما را از این زمین به زمینی که شما و پدران شما ندانسته‌اید، خواهم انداخت و در آن‌جا شبانه‌روز خدایان غیر را عبادت خواهید نمود؛ زیرا که من بر شما ترحم نخواهم نمود».^۳

«مناحم»، به معنای تسلی دهنده می‌باشد و آیه مرتبط با این نام، این است: «به سبب این چیزها گریه می‌کنم. از چشم من، از چشم من آب می‌ریزد؛ زیرا تسلی دهنده و تازه کننده جانم از من دور است. پسرانم هلاک شده‌اند؛ زیرا که دشمن، غالب آمده است».^۴

«صمّح»، به معنای شاخه و نهال می‌باشد و آیه مربوط به این اسم، این است: «و او را خطاب کرده، بگو: یهوه صباوت چنین می‌فرماید و می‌گوید: اینک مردی که به شاخه مسمّا است و از مکان خود خواهد رویید و هیکل خداوند را بنا خواهد نمود».^۵

«برنفله»، به معنای فرزند افتاده می‌باشد و آیه مورد استشهاد این اسم این است: «در آن روز، خیمه داوود را که افتاده است برپا خواهم نمود و شکاف‌هایش را مرمت خواهم کرد و خرابی‌هایش را برپا نموده، آن را مثل ایام سلف بنا خواهم کرد».^۶

اسامی دیگری همچون فرزند داوود و داوود برای موعود یهودیان ذکر شده است. آن‌ها معتقدند

۱. پیدایش ۴۹: ۱۰.

۲. مزامیر ۷۲: ۱۷.

۳. ارمیا ۱۶: ۱۳.

۴. مراثی ارمیا ۱: ۱۶.

۵. زکریا ۶: ۱۲.

۶. عاموس ۹: ۱۱.

خداوند او را برگزیده و مسح کرده و نقش رهاننده و به اوج رساننده بنی اسرائیل را بر عهده دارد.^۱ از مهم‌ترین کارکردهای باور به موعود در یهود، تشکیل حکومت و استقلال سیاسی و رساندن آن‌ها به جلال و جبروت داوودی است؛ به گونه‌ای که یهودیان معتقدند، به بنی اسرائیل قدرت جهانی بخشیده و گروه متقیان و ابرار زنده می‌شوند و دورادور مسیحا می‌گردند. اوست که با نابودی امت‌های مشرک، داوری نهایی بین تمام اقوام را خواهد داشت و با توجه به آیات کتاب مقدس^۲ در نهایت آن‌ها را به عصر گئولا^۳ خواهد رسانید.

دوم: موعودباوری در مسیحیت

موعود باوری در مسیحیت، همچون یهود از مسائل مهم به شمار می‌رود. با آمدن حضرت عیسی علیه السلام ابتدا بنی اسرائیل او را منجی موعود می‌پنداشتند؛ چرا که در میان بنی اسرائیل ظهور کرد؛ آن هم در شرایطی که بر بنی اسرائیل سخت می‌گذشت. یهودیان با اندیشه عیسی علیه السلام اشتراکات فراوانی از حیث پیشینه و اعتقاد داشتند؛ ولی پس از چندی به انکار وی بر آمدند و به توطئه علیه او پرداختند. منجی موعود در مسیحیت دارای دو مفهوم می‌باشد: موعودی که مصداق آن، همان مفهوم ماشیح یهود و در اصطلاح الاهیات نجات بدان عیسی میانجی^۴ می‌گویند و موعودی که مصداق آن حضرت عیسی علیه السلام است و به اعتقاد آنان، پس از مصلوب شدن به آسمان عروج کرده که به زمین باز خواهد گشت؛ چنان که در سفر لوقا ذکر شده است: «کمرهای خود را بسته، چراغ‌های خود را فروخته بدارید و شما مانند کسانی باشید که انتظار آقای خود را می‌کشند که چه وقت از عروسی مراجعت کند تا هروقت آید و در را بکوبد، بی‌درنگ برای او باز کنند.»^۵ در اصطلاح به او «عیسی منجی»^۱ می‌گویند. در اناجیل

۱. شاکری، منجی در ادیان، ص ۳۵-۴۵ و بالادستیان، نگین آفرینش، ص ۴۰-۷۰.

۲. اشعیا ۳۰: ۲۶ و ۵۴: ۱۱ و ۱۲: ۶، ۳: ملاکی ۴: ۲ و ۳: ۱۹؛ حزقیال ۴۷: ۹ و ۴۷: ۱۲ و ۱۶: ۵۵.

۳. عصر نجات نهایی است.

۴. کسی که می‌آید تا انسان را از گناه اولیه نجات دهد. او پیش از رجعت اصلی منجی می‌آید و بشر را به حالت قبل از گناه اولیه می‌رساند. معتقدان یهودی - مسیحی معتقدند که حضرت عیسی علیه السلام صرفاً برای نجات انسان از گناه اولیه و رساندن به مقام پسر خواندگی و هدایت ابدی است.

۵. لوقا ۱۲: ۳۵ و ۳۶.

مختلف،^۲ به عنوان کتاب‌های اصلی مسیحیان، باور به بازگشت عیسی علیه السلام به عنوان منجی موعود مطرح شده است.

مهم‌ترین کارکردهای اعتقاد مسیحیان به منجی موعود، مواردی است که به استناد منابع مسیحی بدان اشاره خواهد شد: ۱. پذیرش ایمان داران با بازگشت عیسی مسیح علیه السلام؛ چنان‌که می‌فرماید: «در خانه پدر من منزل بسیار است؛ و الاً به شما می‌گفتم. می‌روم تا برای شما مکانی حاضر کنم و اگر بروم و از برای شما مکانی حاضر کنم، باز می‌آیم و شما را برداشته، با خود خواهیم برد تا جایی که من می‌باشم، شما نیز باشید.»^۳

۲. عیسی مسیح برای دادرسی و دادن پاداش می‌آید؛ «زیرا که پسر انسان خواهد آمد در جلال پدر خویش به اتفاق ملائکه خود و در آن وقت هر کسی را موافق اعمالش جزا خواهد داد.»^۴ مسیح برای نجات بنی اسرائیل و داوری در میان همه امت‌ها خواهد آمد؛ «اما چون پسر انسان در جلال خود با جمیع ملائکه مقدس خویش آید؛ آن‌گاه بر کرسی جلال خود خواهد نشست و جمیع امت‌ها در حضور او جمع شوند و آن‌ها را از همدیگر جدا می‌کند؛ به قسمی که شبان میش‌ها را از بزها جدا می‌کند؛ و میش‌ها را بر دست راست و بزها را بر چپ خود قرار دهد.»^۵ مسیح منجی برای آزاد ساختن و برکت دادن زمین خواهد آمد: «در امید که خود خلقت نیز از قید فساد خلاصی خواهد یافت تا در آزادی جلال فرزندان خدا شریک شود»^۶ و در نهایت عیسی مسیح برای برقراری ملکوت خواهد آمد.^۷ این موارد نمونه‌هایی از کارکردهای باور به منجی موعود در مسیحیت می‌باشد.

→

۱. معتقدان خالص مسیحی، به بازگشت حضرت عیسی علیه السلام به عنوان منجی موعود معتقدند. موعود در مسیحیت همچون اسلام مشخص و معین است، بر خلاف موعود در یهود که نامشخص و نامتعیین می‌باشد.
۲. متا ابواب ۲۴ و ۲۵؛ مقرس باب ۱۳ و لوقا باب ۲۱.
۳. یوحنا ۱۴: ۲ و ۳.
۴. متا ۱۶: ۲۷.
۵. متا ۲۵: ۳۱-۳۴.
۶. رومیان ۸: ۲۱.
۷. شاکری، منجی در ادیان، ص ۷۰-۹۰.

اعتقاد به منجی موعود در ادیان غیر ابراهیمی و در آیین ها، کیش ها، فرهنگ‌های مختلف در دنیا خاستگاه دارد که به اجمال به برخی از آن‌ها اشاره خواهد شد.

سوم: موعودباوری در زرتشت

موعود باوری در زرتشت پیشینه طولانی دارد و این آیین از پیشگامان در مسئله منجی آخر الزمان است. سرچشمه دین زرتشت ایران باستان است. میلاد زرتشت را حدود یازده هزار سال و به تقلی شش هزار و پانصد سال قبل میلاد مسیح^۱ عنوان کرده‌اند و برخی، قول صحیح‌تر در مورد میلاد زرتشت را ۶۶۰ سال قبل از میلاد مسیح می‌دانند.^۲ در آیین و شخص زرتشت اختلاف دیدگاه وجود دارد که آیا آیین وی توحیدی و او پیامبر بوده است یا خیر. برخی آیینش را توحیدی و او را پیامبر^۳ و برخی دیگر آیینش را توحیدی می‌دانند، ولی او را پیامبر نمی‌دانند. اندیشه و دعوت او برای رستگاری مردم به هومت^۴، خوخت^۵ و هورشت^۶ است.^۷ وی پس از برانگیخته شدن به سراغ پادشاه عصر خود رفت و او را به آیین خویش دعوت کرد. گشتاسب نیز پس از بررسی او و اندیشه‌اش، آیین او را پذیرفت.^۸ وی

۱. رضایی، تاریخ ادیان جهان، ص ۱۶۷.

۲. شاکری، منجی در ادیان، ۱۸۳.

۳. خدمات متقابل اسلام و ایران، ص ۲۰۵-۲۰۸. و استناد برخی به روایتی در کتاب شریف کافی: «عن ابی یحیی الواسطی عن بعضی أصحابنا قال: سئل أبو عبد الله علیه السلام عن المجوس أكان لهم نبي فقال نعم أما بلغك كتاب رسول الله صلی الله علیه و آله إلى أهل مكة أن أسلموا و إلا نأبدنكم بحرب فكتبوا إلى رسول الله صلی الله علیه و آله أن خذ منا الجزية و دعنا على عبادة الأوثان فكتب إليهم النبي صلی الله علیه و آله أني لست أخذ الجزية إلا من أهل الكتاب فكتبوا إليه يريدون بذلك تكذيبه زعمت أنك لا تأخذ الجزية إلا من أهل الكتاب ثم أخذت الجزية من مجوس هجر فكتب إليهم النبي صلی الله علیه و آله أن المجوس كان لهم نبي فقتلوه و كتاب أحرقوه أتاهاهم نبيهم بكتابتهم في اثني عشر ألف جلد ثور.» (الكافي، ج ۳، ص ۵۶۸. آشنایی با ادیان بزرگ، ص ۵۷).

۴. اندیشه نیک.

۵. گفتار نیک.

۶. کردار نیک.

۷. رضایی، تاریخ ادیان جهان، ص ۱۷۵.

۸. توفیقی، آشنایی با ادیان بزرگ، ص ۵۷.

موعودهای آینده زرتشتان را معرفی کرد. لذا بحث هزاره گرایی در آیین زرتشت، در موعودهای زرتشتان ریشه دارد که در آخر الزمان افرادی به نام‌های هوشیدر^۱، هوشیدرماه^۲، و سوشیانت^۳ خواهند آمد. آن‌ها در ادوار گوناگون تاریخی با فاصله هزار سال آمده یا ظهور خواهند کرد^۴ و دین زرتشت را به اوج خواهند رساند.

زرتشتیان معتقدند که پس از هوشیدر و هوشیدر ماه، «سوشیانت» خواهد آمد و اوست که اهریمن را شکست و زرتشتیان را عزت خواهد داد؛ چنان که در کتاب اوستا این گونه نوشته شده است: «بدان هنگام که استوت ارت پیک مزدا آفریده پسر ویسب تئوروئیری^۵ از آب کیانسی^۶ به در آید، گریزی پیروزمند به دست دارد. گریزی که فریدون دلیر به هنگام کشتن اژدهاک در دست داشت.»^۷ سپس سوشیانت با آن سلاح، دروغ را از جهان می‌زداید^۸ و اهریمن و افکار و اعمالش را به طور کامل شکست خواهد داد و «منش بد شکست خواهد خورد و منش نیک بدان چیره خواهد شد. سخن دروغ گفته شکست خواهد [خورد] و سخن راست چیره خواهد شد. خرداد^۹ و امرداد^{۱۰} گرسنگی و تشنگی زشت هر

۱. اوخشیت ارته: کسی که قانون مقدس را می‌پروراند. (منجی در ادیان، ص ۱۹۰)؛ او هزار سال پس از زرتشت می‌آید. (آشنایی با ادیان بزرگ، ص ۶۱).
۲. اوخشیت نمه یا نمنگه: کسی که نماز را بر پا می‌دارد. (منجی در ادیان، ص ۱۹۰)؛ و دوهزار سال پس از زرتشت می‌آید. (آشنایی با ادیان بزرگ، ص ۶۱).
۳. استوت ارته: کسی که همه از جانب او به زندگی ابدی دست می‌یابند. (منجی در ادیان، ص ۱۹۰)؛ او سه هزار سال پس از زرتشت می‌آید و با ظهور وی جهان پایان می‌یابد. (آشنایی با ادیان بزرگ، ص ۶۱).
۴. توفیقی، آشنایی با ادیان بزرگ، ص ۶۱.
۵. نام مادر سوشیانت.
۶. دریاچه هامون.
۷. اوستا، بخش یشت‌ها، قسمت زامیادیشت، بند ۹۲، ص ۳۰۹.
۸. همان، بند ۹۴، ص ۳۰۹.
۹. «خرداد» به معنای رسایی و برازندگی و نام پنجمین تن از مینن فرشتگان است که در جهان مینوی، نمایندگی کمال و رسایی و در جهان خاکی نگاهبانی آب را بر عهده دارد. (اوستا، ص ۵۳).
۱۰. «امرداد» به معنای جاودانگی و بی مرگی و نام ششمین تن از مینن فرشتگان است که در جهان مینوی نمایندگی دوام و جاودانگی و در جهان زیرین پاسداری از گیاه کار اوست. (اوستا، ص ۵۳).

دو را شکست خواهند داد. اهریمن ناتوان بدگش، رو به گریز خواهد نهاد.^۱ وی با اندیشه و رفتار خود نیکی را همگانی می‌کند: «یاران استوارت ارت پیروزمندانه به در آیند: نیک اندیش و نیک گفتار و نیک کردار و نیک دین...»^۲ در نهایت بر همه جا سیطره خواهد یافت و همه موجودات در صلح و آرامش خواهند بود. «استوات ارت با چشم خرد به همه آفریدگان بنگرد، با چشم بخشایش سراسر جهان خاکی را بنگرد و نگریستنش جهان را نیستی ناپذیر کند.»^۳ بنابراین، به کمال رساندن دین زرتشت، پیراستن آیین زرتشت از بدعت‌ها و تنظیم امور بر مبنای گاهان مبتنی بر گات‌ها از کارکردهایی است که می‌توان بر سوشیانت قائل شد.

چهارم: موعودباوری در مانوی

موعود باوری در عقاید مانوی که یکی از ادیان ایران باستان است نیز دیده می‌شود. این آیین در فاصله میان اسلام و مسیحیت و با ترکیبی از آیین زرتشتی - مسیحی و با عناصری از آیین صابیان و بودیسم و با مسلکی عرفانی پدید آمد. مانی شخصی بود که رسالت و دین جدیدی را ادعا و در سرزمین‌های مختلف به تبلیغ پرداخت. مانویان جامعه را به پنج دسته دینی فریستگان^۴، ایسپاساگان^۵، مهیشگان^۶، ویزیدگان^۷ و نغوشاکان^۸ تقسیم و سه اصل اخلاقی مهردهان^۹، مهر دست^{۱۰} و مهر دل^{۱۱} را رعایت می‌کردند. آن‌ها گیاه خوارند و طبقات اول تا چهارم حق ازدواج و مال اندوزی نداشتند و دارای

۱. اوستا، بخش یشت‌ها، قسمت زامیادیشت، بند ۹۶، ص ۳۱۰.

۲. همان، بند ۹۵، ص ۳۱۰.

۳. همان، بند ۹۴، ص ۳۱۰.

۴. فریستگان که دوازده تن بودند و جانشینان مانی شمرده می‌شدند.

۵. اسقفان بودن که شامل هفتاد دو تن بودند.

۶. کشیشان که شامل سیصر و شصت نفر بودند.

۷. گزیدگان که شمارشان فراوان بوده و مبلغ دین مانی به حساب می‌آمدند.

۸. نبوشندگان که عامه پیروان مانی بودند و شمارشان از همه بیش تر است.

۹. پرهیز از گفتار زشت.

۱۰. پرهیز از کردار زشت.

۱۱. پرهیز از پندار زشت.

نماز و روزه و خانگاه^۱ بودند.^۲ مانی خود را فارقلیط می‌دانست.^۳ و او پس از مرگ در آخر الزمان می‌آید. پس از ظهور علائم شگفت انگیزی در آسمان پدید می‌آیند و فرشتگان از همه عالم به همه اهل دنیا پیام می‌فرستند و اشخاص شرور او را انکار می‌کنند و پنج تن از نگهبانان پیروزگر آسمان‌ها و زمین‌ها با پرهیزکاران و دیوان فروتن به پرستش او سر فرود می‌آورند.^۴ بنابراین، اندیشه نجات و موعود باوری از اهم مباحث در نگاه و اندیشه مانویان است.

پنجم: موعودباوری در هندو

موعود باوری در هندو با واژه «کلکی» یا «کلکین» معرفی می‌شود. آیین هندو شکل تحول یافته آیین برهمنی است که در قرون هشتم و نهم میلادی توسط دو دانشمند هندی پدید آمده^۵ و در واقع گونه‌ای از فرهنگ، آداب و سنن اجتماعی است که با تهذیب نفس و ریاضت همراه شده است. آن‌ها معتقدند در آخرالزمان شخصی به نام «کلکی»، به منظور اصلاح جهان، سوار بر اسب سفید و با شمشیر آخته و شهاب گون ظهور می‌کند تا شرارت و ظلم را ریشه کن و عدالت و فضیلت را برقرار می‌کند.^۶ وی در پایان اعصار چهارگانه هندو؛ شامل کرته یوگه، ترته یوگه، دوپره یوگه و کلی یوگه؛ خواهد آمد و زمین را از دست ستمگران نجات خواهد داد. او از فرزندان کشن است و در هیبت غول و سر اسب به عنوان پیشوا و پادشاهی عادل بر ملانکه، جنیان و آدمیان ظهور می‌کند و این، در حالی است که آن زمان زنان بی حیا و شهوت ران شده‌اند و از دزدان و تبهکاران بچه می‌آورند. معاملات و بازرگانان فریب گر، شاهان ستمگر و مردان خانواده به جای اجرای وظیفه به گدایی روی می‌آورند. خشکسالی و سیل محصولات را نابود می‌کند و جنگ و قحطی فراوان و زمین از ساکنان خالی می‌شود. در آن زمان کلکی می‌آید و بر همه نیروهای مخالف پیروز و فرمانروای کل عالم می‌شود و

۱. همان خانقاه که صوفیان در دوران اسلام داشته اند.

۲. توفیقی، آشنایی با ادیان بزرگ، ص ۶۴-۶۵.

۳. موعودی که مسیح به آمدنش مژده داد.

۴. شاکری، منجی در ادیان، ص ۲۴۸.

۵. همان.

۶. همان، ص ۳۲ و شاکری، منجی در ادیان، ص ۲۱۵..

پس از اجرای ماموریتش در ویشنو جذب می‌شود.^۱

بشارت به آمدن منجی در کتاب‌های مقدس هندوان به نام‌های اوپانشاد، باسک، پاتیکل، دید، ریگودا و شاکمونی ذکر شده است.^۲

ششم: موعودباوری در بودا

موعود باوری در آیین بودا با مفهوم «میتیره»^۳ هماهنگ است. این آیین از هندوستان آغاز شد و یکی از شاخه‌های آیین برهمنی است و به علت داشتن اندیشه عرفانی، در بیش‌تر مناطق پر جمعیت جهان تاثیر نهاده است. بنیانگذار بودیسم فردی است به نام «گوتاما شاکيامونی» که حدود ۵۶۳ قبل از میلاد به دنیا آمد.

به اعتقاد بودائیان، وی پادشاه یا بزرگ زاده بوده است. طالع بینان پیشگویی کردند وی در جوانی از خانه خواهد گریخت و بیابانگرد و بی خانمان خواهد شد و اگر به‌درستی مراقبت شود، جهان شاه خواهد شد. لذا وی مدت‌ها در ناز و نعمت بود؛ ولی تعارضات و اختلافات طبقاتی در کاخ و جامعه را بر نتابید. سپس در ۲۹ سالگی از کاخ گریخت و تحت نظارت فردی به نام آلا را زندگی راهبان را آموخت و پس از شش سال ریاضت سخت در جنگل‌ها از وصول حقیقت ناامید شد. لذا ریاضت را کنار گذاشت و به مراقبت معنوی روی آورد. پس از شش سال مراقبه معنوی، در کنار درختی به نام مارا^۴ با شیطان جنگید و به حقیقت دست یافت؛ حقیقتی که «به وعظ باغ غزالان» معروف است. وعظ باغ غزالان به این معناست که در این عالم، تمام اشیا دارای دو طرف است و مرد سالک از هر دو طرف باید بپرهیزد؛ مثلاً زندگانی، سراسر عیش و نوش و شهوترانی، ناپسند و زشت و فرومایه است، چنان‌که زندگانی، سراسر رنج و ریاضت پر از تکلف و تعب نامطلوب و لغو و بیهوده است. از این رو مرد سالک و طالب حقیقت از این دو (افراط و تفریط) باید اجتناب کند و نقطه وسط را که عدالت حقیقی است به دست

۱. شاکری، منجی در ادیان، ص ۲۲۲-۲۲۵.

۲. همان، ص ۲۲۶-۲۳۰.

۳. واژه‌ای از زبان سنسکریت است از ریشه میتره، به معنای مهربانی و دوست داشتنی؛ ولی در زبان پالی، میته می‌گویند.

۴. درخت بیداری.

بیاورد که در آن نقطه نور معرفت تابش می‌کند و گوهر علم و سعادت و آسایش و اشراق در آن جاست و سرانجام نیروانا از آن نقطه حاصل می‌شود.^۱

وی ۴۰ سال به تبیین و تبلیغ در سراسر هندوستان پرداخت و شاگردان فراوان تعلیم داد و سپس در سال ۴۸۳ قبل از میلاد در ۸۰ سالگی به نیروانه پیوست.^۲ آیین بودا دارای سه فرقه به نام‌های مه‌ایانه^۳، هینایانه^۴ و وجرانه^۵ است و قدیمی‌ترین کتاب مقدس بوداییان، تری پیتکه^۶ نام دارد.^۷

در الاهیات بودایی، میتریه را بودای پنجم و آخرین بودای زمینی می‌دانند که هنوز نیامده است و روزی می‌آید و همگان را نجات خواهد داد. در نماد نگاری‌های بودایی، هیبت مردی را در وضعیت نشسته و آماده برخاستن نمایش می‌دهند تا نمادی از آمادگی بر قیام باشد.^۸ وی زمانی پادشاه و زمانی شاه خدایان بوده و سرانجام برای بودا شدن در آسمان توشیته مستقر شده و روزی در زمین متولد خواهد شد. ادوار تاریخی در نگاه بوداییان، تقریباً شبیه هندوئیسم است که در هر دوره از آن، یک بودا با اسامی خاص خود آمده است و پنجم و آخرین آن میتریه خواهد بود. در اندیشه بوداییان، میتریه نجات بخش، فردی (صرفاً معنوی) است و اهداف اجتماعی ندارد. لذا به قوم یا ملتی عنایت خاصی ندارد و فقط آیین بودا را ترویج می‌کند که این موجب رفاه و بهروزی خواهد شد. جهان بعد از ظهور میتریه در صلح و آرامش می‌باشد؛ چرا که ساکنان بی شمار زمین هیچ جنایتی نمی‌کنند؛ مردم قوی و

۱. رضایی، تاریخ جامع ادیان، ص ۱۸۵.

۲. ناس، تاریخ جامع ادیان، ۱۷۸ و توفیقی، آشنایی با ادیان بزرگ، ص ۳۹.

۳. به معنای چرخ بزرگ. این فرقه آیین شمالی در چین رواج دارد و با طیف‌هایی از اعتقادات و سنت‌های کنفوسیوس و لائوتسه در چین و شینتو در ژاپن در آمیخته است. در واقع یکی از طریقت‌های عرفانی آن به نام سانسکریت (یعنی تامل) شهرت جهانی دارد.

۴. به معنای چرخ کوچک. این فرقه آیین جنوبی در سریلانکا و کشورهای جنوب شرق آسیا مشاهده می‌شود. پیروانش آن را ترواده، یعنی آیین نیکان و بزرگان می‌خوانند.

۵. به معنای چرخ الماس. این فرقه در تبت وجود دارد و آیین بودا را با سحر و کهنات و توتم پرستی درآمیخته و تشکیلاتی نیرومند برای خود پدید آورده است. به لامائیسم نیز خوانده می‌شود.

۶. به معنای سه سید است.

۷. توفیقی، آشنایی با ادیان بزرگ، ص ۴۳.

۸. شاکری، منجی در ادیان، ص ۲۳۲.

شادمانند؛ بیماری کم است و او دین دهرمه^۱ را اعلام خواهد کرد^۲.

هفتم: موعودباوری در کنفوسیائیسیم

موعود باوری در کنفوسیائیسیم و تائوئیسم نیز دیده می‌شود. کنفوسیوس حکیم و سیاست مدار چینی است. وی حدود سال ۵۵۱ قبل از میلاد در ایالت لو در چین در خاندان کونگ و فرمانروایی تسو بدنیا آمد. در کودکی چپو نام داشت و در ۱۹ سالگی وزیر اعظم، مسئولیت سرپرستی مزرعه‌ها را به او داد. وی در کنار نصب دولتی به مطالعات و تحصیل هنر پرداخت و دانشمندان برای کسب علم و کمال نزد او می‌آمدند. مردم او را «کونگ فوتسه»، یعنی «کونگ فیلسوف» می‌نامیدند که ما او را «کنفوسیوس» تلفظ می‌کنیم. در ۵۰ سالگی به وزارت رسید و کم و کم وزیر اعظم شد. حسادت رقیبان توطئه علیه او را رقم زد؛ به طوری که از منصب دولتی کناره‌گیری کرد و به تربیت شاگردان پرداخت. او دارای چندین کتاب نیز می‌باشد.^۳

وی آیین خود را که ترکیبی است از اصول اخلاقی، سیاست مدن و مقداری از مسائل دینی؛ برای چینی‌ها آورد. پس از مدتی آیین وی از رونق افتاد و جای خود را به آیین بودا واگذار کرد.^۴ بسیاری از طرفداران این آیین معتقدند طبق آموزه‌های وی، نظام فرزانه شاهان باستان باز خواهد گشت.^۵ لذا اندیشه نجات و موعود منجی در میان کنفوسیائیسیم نیز وجود دارد.

هشتم: موعودباوری در تائوئیسم

مکتب تائو، به لاتوتسه حکیم^۶ منسوب است. در این که وی وجود خارجی داشته یا افسانه است، اختلاف دیدگاه وجود دارد. از دیدگاه فیلسوفان قدیم چین، تمامی فعل و انفعالات جهان از تائو متاثر

۱. دین حقیقی.

۲. شاکری، منجی در ادیان، ص ۲۳۵ - ۲۴۱.

۳. توفیقی، آشنایی با ادیان بزرگ، ص ۴۸.

۴. همان، ص ۴۹.

۵. شاکری، منجی در ادیان، ص ۲۴۶.

۶. متوفای ۵۱۷ قبل از میلاد.

می‌باشد.^۱ تائو یا دائو عهده دار جهان بینی عرفانی در میان پیروان خود است.^۲ در مورد اعتقاد آنان به موعود، در برخی متون آن‌ها آمده است: «زندگی قدیس آخرالزمان و پروردگار طریقت نوشته شانگ چینگ، در یک سال جن - چن، یعنی بیست و نهمین سال از دوره ۶۰ ساله لی‌هونگ ظهور خواهد کرد تا جهانی نو بر پا کند که در آن، برگزیدگان تحت حکومت قدیس آخرالزمان زیست کنند»^۳. با توجه به این‌که بسیاری از ادیان ابراهیمی و غیرابراهیمی به نجات و منجی معتقد هستند و گستره جغرافیایی آن‌ها تمام زمین را در بر می‌گیرد، این مسئله می‌تواند به نوعی خط و مشی ادیان در بر پایی عدل و داد و مبارزه با ظلم و جور فراهم آورد و جامعه منتظر، به عنوان پرچمدار اندیشه منجی موعود از این مسئله در زمینه انسجام و وحدت ادیان بهره ببرد.

۱. توفیقی، آشنایی با ادیان بزرگ، ص ۵۲.

۲. شاکری، منجی در ادیان، ص ۲۴۴.

۳. مجله هفت آسمان به نقل از منجی در ادیان، ص ۲۴۵.

نتیجه‌گیری

«اندیشه نجات و منجی موعود در آخرالزمان»، اندیشه مشترک بسیاری از ادیان الاهی و غیرالاهی است، که پیروانشان در فرایند مبانی دینی خود بدان معتقد هستند. سیر بررسی اندیشه نجات در تمامی ادیان به سمت جامعه ایده‌آل و محبوب جوامع مختلف ادیانی است. یعنی آنچه در اعتقاد به منجی موعود در میان ادیان مشترک است، مسئله تحقق جامعه‌ای است ایده‌آل و عاری از ظلم و ستم. آنچه وجه تمایز این ادیان است، قرائت‌هایی مختلفی است از منجی موعود، بر مبنای دیدگاه‌های درون دینی خود و مصادره به مطلوب داشتن مسئله منجی موعود در آن. آنچه مسلم است این اندیشه و اعتقاد در میان اکثر ادیان وجود داشته است تا جایی که بسیاری از ادیان به منظور رسیدن به آن در تلاش هستند.

منابع

- قرآن کریم.
۱. دوستخواه، جلیل، *اوستا (نامه مینوی آیین زرتشت)*، انتشارات مروارید، چاپ چهارم، تهران، ۱۳۶۲.
  ۲. بالادستیان، محمد امین و همکاران، *نگین آفرینش*، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود علیه السلام، چاپ پنجاه و سوم، قم، ۱۳۹۲.
  ۳. توفیقی، حسین، *آشنایی با ادیان بزرگ*، سمت، چاپ نهم، تهران، ۱۳۸۵.
  ۴. رضایی، عبدالعظیم، *تاریخ ادیان جهان*، انتشارات علمی، چاپ سوم، تهران، ۱۳۸۶.
  ۵. شاکری زواردهی، روح الله، *منجی در ادیان*، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود علیه السلام، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۸.
  ۶. قنبری، آیت، *آینده جهان در نگاه ادیان*، نمایندگی ولی فقیه در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۵.
  ۷. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، *الکافی*، دار الکتب الاسلامیه، تهران، ۱۴۰۷ق.
  ۸. کوئن، بروس، *مبانی جامعه شناسی*، مترجم: غلامعباس توسلی و رضا فاضل، سمت، تهران، ۱۳۷۲.
  ۹. گیدنز، آنتونی، *جامعه شناسی*، مترجم: منوچهر صبوری، نشر نی، چاپ هفتم، تهران، ۱۳۸۱.
  ۱۰. مطهری، مرتضی، *خدمات متقابل اسلام و ایران*، بنیاد علمی و فرهنگی استاد شهید مرتضی مطهری، چاپ هفتم، تهران، ۱۳۹۷ق.
  ۱۱. ناس، جان بایر، *تاریخ جامع ادیان*، مترجم: علی اصغر حکمت، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ نوزدهم، تهران، ۱۳۸۸.
  ۱۲. کتاب مقدس (مجموعه ابواب تورات و انجیل)، نرم افزار مژده، نسخه الکترونیکی.

